

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ (РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF COUNTERACTION
TO THE INVESTIGATION OF CRIMES (THE SOVIET PERIOD)

Ромців О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права

*Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена висвітленню сучасного стану наукових досліджень проблеми протидії розслідуванню злочинів в радянський період як однієї з найважливіших перешкод діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю.

Аналіз літературних джерел свідчить, що різні аспекти протидії розслідуванню злочинів були предметом наукових досліджень багатьох українських та зарубіжних вчених, якими проведено важливі теоретичні дослідження, зібрано та проаналізовано велику кількість емпіричного матеріалу. Саме ними заявлено про існування цієї проблеми та обґрунтовано її значення для розслідування злочинів правоохоронними органами. Проте, беручи до уваги важливість та складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною.

Досліджуючи стан правової та наукової розробки основних проблем, пов'язаних з подоланням протидії під час розслідування злочинів, встановлено, що вона вперше стала предметом наукових розвідок вчених і практиків (на рівні посібників, дисертаційних робіт та методичних рекомендацій), починаючи з початку 60-х років XX ст., коли протидія характеризувалася способами «приховування» злочину. Наприкінці XX ст. вказана протидія доповнилася способами фізичного і психологічного впливу на всіх учасників кримінального процесу з використанням корумпованих зв'язків. Крім того, якщо раніше дії злочинців найчастіше зводилися до одиничних актів скоєння злочинів, і для злочинця головним було – не залишити слідів, за якими його могли б встановити та викрити, то в теперішній час злочинність змінилася не лише кількісно, але й якісно, і виявляється не в окремих актах злочинів, а в системі злочинної діяльності.

Критично проаналізувавши думки різних науковців, доходимо висновку, що сьогодні існує досить велика кількість неоднозначних, різних за обсягом і змістом визначень протидії розслідуванню злочинів. Проте, попри деякі відмінності (під час визначення форми діяння, суб'єктивного ставлення особи до своїх дій, їх відповідності закону, часу вчинення, кола суб'єктів протидії) вони збігаються в основній меті протидії – створення перешкод досягненню головної мети розслідування – встановлення істини в кримінальній справі.

Ключові слова: злочинність, протидія розслідуванню, приховування злочину, досудове розслідування.

The article concentrates on the coverage of the current status of research studies on the issue of counteraction to investigation of crimes in the soviet period as one of the most critical obstacles to the crime-fighting law enforcement activities. The analysis of literary sources shows that many Ukrainian and foreign scientists have conducted important theoretical research, collected and analyzed a large amount of empirical material, with different aspects of countering the investigation of crimes being the subject of their scientific studies. It was they who highlighted this problem and justified its importance for the investigation of crimes by law enforcement agencies. However, taking into account the significance and complexity of the problem under study, it still is of great relevance.

Throughout the investigation of the status of legal and scientific development of the fundamental problems involving overriding counteraction to the investigation of crimes, it was established that this topic was for the first time exposed to scientific scrutiny by scientists and practitioners (at the level of manuals, thesis papers and instructional guidelines), starting from the 60's of the 20th century, with counteraction identified as a means of "concealing" a crime. At the end of the 20th century, the definition was supplemented by means of physical and psychological effect on all participants in a criminal case through using corrupt ties. Additionally, previously, the actions of criminals were most often limited to single acts of perpetration, and the perpetrator's main point was to leave no trace by which he could be identified and exposed. At the present time, the crime has changed not only quantitatively, but also qualitatively, being exposed not in single acts of crime, but in the criminal activity system.

Having critically analyzed the views of various scholars, we are coming to the conclusion that there is a fairly large number of ambiguous, diverse in scope and content, definitions of the counteraction to the investigation of crimes today. However, regardless some differences (in determining the form of a criminal act, the subjective attitude of an individual to their actions, compliance of these actions with the law, the time of perpetration, the range of actors of the counteraction), they coincide in the main aim of counteraction – creating obstacles to the achievement of key objective of the detection – establishment of the truth in a criminal case.

Key words: crime, counteraction to investigation, conceal a crime, pretrial investigation.

Відповідно до «Тлумачного словника української мови» слово «протидія» означає: чинити опір, противитися, вператися кому-, чому-небудь [1, с. 511].

Проблеми визначення місця й ролі подолання протидії досудовому розслідуванню в радянську епоху досліджували такі вчені, як О. Баєв, Е. Баранов, Р. Белкін, І. Биховський, О. Васильєв, І. Герасимов, Г. Доспулов, Л. Драпкін, А. Дулов, М. Іванов, В. Карагодін, В. Колмаков, В. Лавров, І. Лузгін, Г. Мудьюгін, В. Овечкін, О. Ратінов, Л. Росказов, М. Яблоков, І. Якимов та інші.

Так, М. Іванов визначає юридичне розуміння протидії в кримінальному судочинстві як спосіб ухилення від відповідальності; це повторюваний у різних і в одних і тих же осіб об'єктивно та суб'єктивно детермінований комплекс взаємозв'язаних вербальних, поведінкових і матеріальних актів, які здійснюються свідомо після вчинення злочину з метою повного або часткового ухилення від відповідальності [2, с. 95].

Як свідчать результати вивчення наукових джерел, спочатку вказану проблему досліджували вчені-крими-

налісти. Особливо плідно у цьому напрямі працював Г. Гросс, який у 1908 р. розробив та опублікував «Настанову для судових слідчих», де міститься спеціальний розділ і подана характеристика різноманітних прийомів протидії, здійснюваних злочинцями під час кримінального судочинства [3, с. 27–63].

На початку радянської епохи ці проблеми доволі активно досліджував криміналіст І. Якимов [4]. У подальшому до вирішення завдань, зумовлених протидією злочинців, долучилися і фахівці з інших галузей науки та практики, насамперед учені-процесуалісти.

Не залишалися осторонь цієї тематики і суб'єкти нормотворчої діяльності. Зокрема, в історичному контексті заслуговує на увагу Наказ поліції (Російської імперії) про порядок першочергового дослідження злочинів і проступків 1860 р., у п. 36 якого було зазначено: якщо обвинувачений відмовляється від дачі підписки про явку до слідчого і суду, то про його упертість складається при двох свідках протокол, а сам обвинувачений може бути, у випадку потреби, підданий особистому затриманню [4, с. 76].

Перше визначення протидії розслідуванню злочину сформулював Л. Росказов 1945 р. в методичному огляді «Симуляція преступлений» як штучне створення обстановки якого-небудь злочину, щоб замаскувати інший злочин або підготуватись для цього в майбутньому [5, с. 3].

Визначити протидію розслідуванню спробував 1950 р. і В. Колмаков, зазначивши, що це процес пошуку істини й боротьби з протидіючими йому силами та свідомо активних дій злочинців, спрямованих на зрив, зміну цілей слідчої дії [6, с. 5–6].

О. Ратінов (1967 р.) вважає, що протидія розслідуванню злочинів може здійснюватися як в активній, так і в пасивній формах. Під активною протидією він розуміє цілеспрямований вплив на носіїв доказової інформації або перешкодження доступу до неї: давання неправдивих показань, обман, приховування та знищення речових доказів, створення інсценувань, примушення до давання неправдивих показань, непокора й прямиї опір слідчому тощо. Пасивна ж протидія полягає у невиконанні необхідних дій: неповідомленні запитуваних відомостей, ненаданні допомоги, нез'явленні за викликом для провадження слідчої дії, замовчуванні відомих фактів, відмові від давання показань і т. д. [7, с. 167].

На наш погляд, всі способи приховування злочину, за винятком лише пасивних способів приховування, вимагають витрати певного часу. Тим часом у багатьох випадках злочинець здійснює приховування злочину вже після його вчинення і відчуває при цьому природний дефіцит часу. Це позначається на виборі способу приховування злочину, неповноті або недбалості інсценувань, їх розрахунку на тимчасову дію приховування. Тимчасові пасивні способи приховування злочинів, як зазначають О. Васильєв, Г. Мудьогін та М. Якубович, вимагають значно менше клопоту і часу, ніж активні. Зазвичай таку мету ставлять перед собою злочинці, які нічим не пов'язані з об'єктом їхнього посягання, зокрема, з потерпілим. Щоправда, не можна повністю відкидати можливість застосування способу тимчасового приховування з тією ж метою і особою, тісно пов'язаною з об'єктом злочинного посягання [8, с. 70].

І. Лузгін (1973 р.) на прикладі інсценування крадіжки з метою приховування способу розкрадання показав, що злочинець розраховує на зовнішню відмінність подій, а саме інсценування стає можливим завдяки внутрішній схожості однієї з істотних ознак цих подій, а також розраховує на введення органів розслідування в оману, ускладнення слідства [9, с. 47–48].

У подальшому цю концепцію розвинув Є. Баранов і сформулював більш розгорнуте визначення протидії розслідуванню злочинів. На його думку, протидія – це свідомо, умисна діяльність правопорушника, спрямована на приховування злочину або шляхом видозміни обстановки на місці події або в іншому місці з метою замаскувати дійсну подію, створити уявлення про достовірність злочину і тим самим направити слідство на помилковий шлях [10, с. 10–11].

В. Овечкін (1975 р.) встановив способи протидії слідству у формі приховування злочинів і умовно поділив їх на дві групи: а) способи, що виступають у формі перешкод в отриманні органами попереднього розслідування інформації про злочин, і б) способи, які виступають у формі перешкод щодо отримання органами попереднього розслідування інформації про злочин і видачі замість неї помилкової інформації. До першої групи способів він відніс: 1) переміщення матеріальних джерел інформації про злочин; 2) маскуванню матеріальних джерел інформації про злочин; 3) знищення матеріальних, а в деяких випадках і ідеальних (люди) джерел інформації про злочин; 4) ухилення від явки в орган розслідування; 5) відмова від дачі свідчень; 6) недонесення.

До другої групи дослідник відносить: 1) фальсифікацію; 2) інсценування; 3) свідомо помилкове повідомлення

з метою приховування злочину і 4) свідомо помилкове свідчення з метою заховання злочину [11, с. 5].

За твердженням С. Журавльова, протидію розслідуванню слід розглядати як систему дій (чи бездіяльності), які переслідують мету перешкоджати залученню слідів злочину до сфери кримінального судочинства та подальшому їх використанню як судових доказів [12, с. 345].

На наш погляд, запропоноване визначення викликає такі суперечності: 1) протидія розслідуванню – це завжди активна діяльність; її необхідно відрізнити від усіляких перешкод розслідуванню. Тому твердження про те, що протидією може виступати бездіяльність, суперечить логіці; 2) протидія розслідуванню не обмежується тільки перешкодженням залученню слідів злочину до сфери кримінального судочинства. Це більш широкий спектр дій, які перешкоджають розслідуванню злочинів.

Щодо цього Є. Москвін указує, що протидія розслідуванню може виступати як спосіб діяльності, спрямований не лише на перешкодження залученню слідів злочину до сфери розслідування, але й на створення слідів неправдивого злочину, інсценування злочинної події. У таких випадках особа, яка протидіє розслідуванню, навпаки, прагне «залучити» сліди неправдивого злочину, інсценуваної події до сфери кримінального процесу, щоб вони в подальшому були оцінені як докази [13, с. 138].

А. Дулов розрізняє: 1) дії-перешкоди; 2) протидію. На його думку, протидія – свідомо активна діяльність учасника, спрямована на зрив, зміну цілей слідчої дії. Протидія може виявлятися в застосуванні фізичних дій, в умисному спотворенні виконуваної функції (у передачі неправдивої інформації), у свідомому створенні гостроконфліктної ситуації, у створенні перешкод здійсненню функцій іншими особами (навмисне відволікання уваги тощо) [14, с. 284, 285].

В. Карагодін (1992 р.) на основі вчення О. Ратінова удосконалює окремі форми протидії розслідуванню і класифікує на наступні види: дії, що перешкоджають розкриттю злочину; дії, що перешкоджають притягненню до відповідальності винних і сприяють залученню невинних; дії, що перешкоджають встановленню характеру і розміру шкоди; дії, що перешкоджають встановленню обстановки, які характеризують особу винного і впливають на ступінь і характер його відповідальності; дії, які спрямовані на перешкодження встановленню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину [15, с. 138–139].

Окрім цього, дослідник класифікує види протидії також за структурою (складні – система дій, операцій, прийомів; прості – одиничні дії, операції, прийоми), щодо часу розслідування (які здійснюються до, в період проведення та після завершення розслідування), і відзначає можливість подальшої диференціації в середині цих класифікаційних груп за іншими підставами [15, с. 21–31].

На думку автора, протидія розслідуванню може бути визначена як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкодження виявленню і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини в кримінальному провадженні. При цьому протидія розслідуванню злочинів не є однозначною, вона може виявлятися в різних видах та формах.

Щодо цього Р. Белкін зазначає, що відповідно до конкретного злочину слід розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під «внутрішньою» розуміється протидія, яка вчиняється тими або іншими особами, у будь-якій формі причетними до розслідування: підозрюваними й обвинуваченими, свідками та потерпілими, спеціалістами й експертами, випадковими особами, які опинилися на місці події, та іншими. Для них усіх характерне володіння якоюсь інформацією про подію і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію та (або) її носії. «Зовнішня» протидія – це діяльність осіб або не пов'язаних з даною подією та особою, яка проводить роз-

слідування, або пов'язаних зі слідчим процесуальними, службовими чи іншими владними стосунками або іншими залежностями [16, с. 355].

У криміналістичній літературі певному науковому аналізу піддавалися прояви протидії розслідуванню (приховування злочинів, вплив чи посягання на доказову інформацію, неправдиві свідчення окремих категорій осіб та інші). Окремі науковці зверталися лише до аналізу приховування злочинів як форми протидії розслідуванню (І. Ніколайчук) [17, с. 233], О. Коваль виокремлював та характеризував більш широкі прояви таких аспектів протидії, як корупція в правоохоронних органах [18, с. 163–170].

На наш погляд, потрібно наголосити, що основним чинником, який спонукає злочинця вживати заходів щодо приховування злочину, є бажання уникнути викриття і відповідальності за скоєне. Але саме це бажання може бути зумовлене різними причинами. Найчастіше це, зрозуміло, страх перед покаранням, особливо під час вчинення таких злочинів, за які загрожує позбавлення волі на тривалий термін або навіть виняткова міра покарання. Іноді злочинцем керує не тільки і навіть, можливо, не стільки страх перед покаранням, скільки сором, страх ганебного розголосу. В інших випадках прагнення уникнути викриття продиктоване бажанням якомога довше продовжувати злочинну діяльність, що характерно для злочинців-рецидивістів. Нарешті, приховування злочину здійснюється і тоді, коли воно виступає обов'язковим елементом спо-

субу вчинення злочину, тобто сам злочин неможливо вчинити без спеціальних завчасних заходів приховування. Таке становище виникає під час здійснення тривалих розкрадань.

Р. Белкін ще в ХХ ст. (1997 р.) зробив висновок: якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми та способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як навмисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й у кінцевому підсумку встановленню істини у кримінальній справі [19, с. 129].

Ми можемо стверджувати, що на основі вивчення досліджень М. Яблокова та О. Головіна сформувалася система теоретичних і практичних знань, пов'язаних із протидією розслідуванню злочинів [20, с. 144], а висновки, зроблені В. Коржом, отримали розвиток у новій окремій криміналістичній теорії – вченні про протидію розслідуванню злочинів та способи її подолання [21, с. 251].

У підсумку потрібно зазначити, що розвиток теорії протидії розслідуванню злочинів у радянський період здійснювався поступово залежно від наукової розробленості проблеми та вдосконалення правових основ кримінального судочинства і характеризується як дії учасників кримінального провадження та інших осіб, які спрямовані на перешкоджання досудовому розслідуванню та встановленню істини у справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
2. Иванов Н.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов : Юрист, 1991. 176 с.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва ; Санкт-Петербург : Юрист, 1908. 317 с.
4. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1929. 412 с.
5. Наказ полиции о порядке первоначального исследования преступлений и проступков / Антология сыска : (в 14 т.). Документи та матеріали з кримінального розшуку (1397–1918 рр.) / упоряд. Ю.І. Римаренко та ін. Київ : Знання України, 2005. Т. 1. 596 с.
6. Колмаков В.П. Некоторые вопросы теории и истории советской криминалистики в свете трудов товарища Сталина. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сб. науч. работ. Харьков, 1950. Вып. III. С. 4–14.
7. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва, 1967. 290 с.
8. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений / А.Н. Васильев, Т.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович. Москва : Юрист, 1973. 200 с.
9. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва : Право, 1973. 215 с.
10. Баранов Е.В. Криминалистическая сущность инсценировок и методы их разоблачения при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва : Юрист, 1977. 18 с.
11. Овечкин В.А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками. Харьков, 1975. 64 с.
12. Журавлев С.Ю. Нейтрализация противодействия расследованию / Криминалистика: расследование преступлений в сфере экономики : учеб. Н. Новгород, 1995. С. 344–383.
13. Москвин Е.О. Противодействие предварительному расследованию: понятие и классификация / Воронежские криминалистические чтения / под ред. О.Я. Баева. Воронеж, 2002. Вып. 3. С. 137–145.
14. Дулов А.В. Судебная психология : учеб. Изд. 2, испр. и доп. Москва : Высшая школа, 1975. 464 с.
15. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1992. 176 с.
16. Белкин Р. С. *Курс криминалистики* : в 3 т. Т. 3 : *Криминалистические средства, приемы и рекомендации*. Москва : Юрист, 1997. 480 с.
17. Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 223 с.
18. Коваль А.В. Противодействие расследованию коррупционной деятельности в правоохранительных органах. *Проблемы современного состояния и пути развития органов предварительного следствия* : сб. матер. Всерос. науч.-практ. конф. : в 3 ч. Москва : Акад. управл. МВД России, 2010. Ч. 2. С. 163–175.
19. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами / Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учеб. / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва : Новый юрист, 1997. С. 129–149.
20. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : моногр. / под общ. ред. Н.П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. 336 с.
21. Корж В.П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие. Харьков, 2002. 279 с.